

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Sociologiska institutionen

Genus och anstalt

**En analys av en kvinnoanstalts behandlingsprogram samt
aktiviteter och dess eventuella latent effekt som
genusskapare**

Examensarbete för kandidat i sociologi 15 hp

Författare: Charlotta Thodelius
Leyla Ötunc

Handledare: Oskar Engdahl

Maj, 2009

Abstract

Titel: Genus och anstalt - En analys av en kvinnoanstalts behandlingsprogram samt aktiviteter och dess eventuella latent effekt som genusskapare

Författare: Charlotta Thodelius och Leyla Ötnuc

Handledare: Oskar Engdahl

Examinator: Ylva Ulfsson Eriksson

Typ av arbete: Examensarbete för kandidat i sociologi 15 hp

Tidpunkt: 090326 - 090604

Antal tecken inklusive blanksteg: 59255

Syfte och frågeställningar: Syftet med studien är att se om och i så fall hur straffet har en latent genusskapande funktion genom att se till hur personal och intagna upplever främst behandlingsprogrammen, men även "vardagslivet", på en anstalt.

Vi har använt oss av följande frågeställningar:

- Efter vems önskemål/behov är behandlingsprogrammen utformade?
- Hur upplevs möjligheten att förändra/påverka behandlingsprogrammen?
- Hur upplevs graden av frivilligt deltagande i behandlingsprogrammen?
- Hur upplevs skillnader/likheter mellan manliga och kvinnliga anstalter i form av behandlingsmöjligheter?

Metod och material: Studien bygger på en kvalitativ metod, där intervjuer ligger till grund för resultatet. Dessa intervjuer har kompletterats med material rörande de aktuella behandlingsprogrammen för att se om det finns en koherens mellan teorier/policy och upplevelser/praxis.

Huvudresultat: Studien visar att genusperspektivet inom programverksamheten inte tidigare har diskuterats inom Kriminalvården, inga studier eller utvärderingar rörande programmen har haft kvinnor i centrum utan klienter är sedda som en population. Vår studie visar dock att det finns en latent genusfunktion i behandlingsprogrammen eftersom de är utvecklade för män men praktiseras på kvinnor genom att programmen justeras "godtyckligt" och inte utifrån "what works" principen av programledarna. Detta leder till att programledarnas förförståelse styr mycket av hur programmen används i praktiken. Vi har även sett att kvinnlighet skapas i flera olika sammanhang, främst genom en praxis som praktiseras på den kvinnliga anstalten där normativa grupperingar tar plats. Anstalterna och Kriminalvården utgår från en manlig norm till stor del, där kvinnor glöms bort och fråntas betydelse genom att deras särskilda problematik negligeras.

Nyckelord: Kvinnor i anstalt, behandlingsprogram, straffets latent och manifesta funktioner

Populärvetenskaplig sammanställning

Vi har valt att studera de behandlingsprogram som används på Sagsjöns anstalt för att se om de har fler funktioner än de som beskrivs i Kriminalvårdens dokument. Vi har försökt att se det ur ett helhetsperspektiv, genom att jämföra olika upplevelser av programmen med det som står skrivet. Syftet med fängelsestraffet är inte bara att skydda samhället från den kriminella utan det har även ett rehabiliterande syfte. Tidigare utvärderingar av programmets effektivitet har inte gjorts ur ett rent kvinnoperspektiv utan det har utgått från att klienter ses som en enhetlig grupp. Alla program är dock utvecklade för män och har män som primär målgrupp. Vi har utgått ifrån att kvinnor kan ha andra upplevelser eller andra erfarenheter som programmen inte behandlar. Vi har försökt att se på vilka konsekvenser det ger för kvinnan. De program vi främst har fördjupat oss i är Våga Välja, BSF, ART samt föräldrautbildningen. Våga Välja har som primär funktion att bryta med ett aktivt drogmisbruk, BSF är ett program för att höja motivationen, ART handlar om aggressionshantering och föräldrautbildningen har som central funktion att underlätta kontakten barn/föräldrar.

Våra resultat gällande dessa är att mycket av kvinnans problematik med aggressioner är tabubelagda och att det finns ytterst få sätt att bemöta detta. Likadant så generaliseras kunskap om vad som fungerar på män till en kvinnlig målgrupp med ytterst få justeringar. Konsekvensen av detta är att programledare får "famla sig fram" och försöka anpassa programmen genom sina egna erfarenheter. Risken är då att kvinnor inte når samma effekt som män eller att programmen ger en annan effekt än den tänkta. Vi har även tittat på hur avdelningens övriga verksamhet påverkar kvinnan i anstalten. Vi tror att det krävs en helhetssyn på verksamheten för att förstå vad som skapas gällande kvinnans situation. Anstalten präglas av olika normer, formella och informella, som tillsammans skapar en bild av vad kvinnor ska göra, tycka, tänka på anstalten och detta gör att kvinnor skapar en ny kvinnoroll.

Studien visar att det är problematiskt för kvinnorna både under strafftiden och efter. Kvinnor känns som en bortglömd grupp, detta kan bero på att de är i minoritet inom Kriminalvården, samt att de visar en större tacksamhet och mindre kritik i jämförelse med manliga klienter. Detta "duktighetssyndrom" gynnar inte kvinnan i längden och risken är att kvinnor fokuserar på att bli en "riktigt kvinna" istället för orsakerna till kriminaliteten under anstaltstiden.

Studien visar även hur viktig personalens roll är, det personalen har kunskap och erfarenhet av speglas i anstaltens aktiviteter. De statistiska uppdragen som ges av Kriminalvården ser i praktiken annorlunda ut i verksamheten. Genom ett klientperspektiv ser man hur önskemålen och behoven finns, men att de inte alltid når fram till en förändring. Klienterna uppvisar en uppgivenhet gällande att kunna förändra verksamheten. Personalen däremot försöker anpassa sig både till klienterna och de uppdrag de har genom att arbeta reflexivt. Detta leder till att den anstalten vi har tittat på har utvecklat en egen nisch. Sagsjön kan ses som unik, men samtidigt lik andra anstalter. Deras dagliga verksamhet har samma utgångspunkter som övriga anstalter, men samtidigt finns det stora skillnader. Anstalten är en behandlingsanstalt, dit klienten söker sig – detta gör att klienterna präglas av en större motivation än vad kanske andra anstalter har. Samtidigt kan man se hur det "feminina" dragen är markanta genom att verksamheten presenteras med fritidsverksamheter som yoga, vävning och så vidare, trots att det finns fler alternativ. Detta gör att det finns en bild av kvinnoanstalten som reproduceras i verksamheten på ett icke-medvetet sätt, vilket syns tydligt i hur man formulerar genusneutrala aktiviteter i termer manligt/kvinnligt.

Innehållsförteckning

1.	Inledning	1
1:1	Syfte och frågeställningar	2
1:2	Bakgrund	3
1:3	Begreppsdefinitioner	4
1:4	Avgränsningar	5
2.	Tidigare forskning	5
2:1	Kvinnor på anstalt	5
2:2	Behandlingsprogrammets effektivitet	7
3.	Teori	8
3:1	Straffets funktion som samhällsbevarare	9
3:2	Straffets funktion: Disciplinerings och normalisering	9
3:3	Den totala institutionen	10
3:4	Straffets behandlande funktion: What works?	12
4.	Metod	13
4:1	Forskningsdesign	13
4:2	Val av metod	13
4:3	Vår roll	15
4:4	Validitet och reliabilitet	16
5.	Resultatanalys	17
5:1	Sagsjön – lik, men unik	17
5:2	Manliga anstalter i jämförelse	17
5:3	Kvinnors situation	18
5:4	Frivilligt tvång, behov och önskemål	18
5:5	BSF och Våga Välja ur ett genusperspektiv	20
5:6	Den tabubelagda aggressionen	21
5:7	Den genusöverskridande yogan?	21
5:8	Föräldrautbildningen	22
5:9	Övrig verksamhet	22
6.	Diskussion	23
7.	Referenslista	26

Bilagor:

1. Information Våga Välja
2. Information BSF
3. Information ART
4. Information klientutbildning
5. Statistik över deltagande i programverksamheten
6. Intervjumallar
7. ”En dag på Sagsjön”

1. Inledning

Utgångspunkten i studien är inspirerad av Èmile Durkheims syn på brott och straff. Han menar att brott och straff är funktionellt för samhällets integration och för att bevara den sociala ordningen. Kriminalitet finns inte per se, enligt Durkheim – en handling blir brottslig först när den kränker det kollektiva medvetandet. Utdömandet av fängelsestraff har därför en viktig funktion på den sociala arenan genom att det befäster samhällets ordning. Samhället präglas av en konsensus om vad som är normalt/avvikande, enligt Durkheim. Samma konsensustanke återspeglas hos Nils Christie (2005:169-170) där han framhåller att straffapparaten för med sig ett viktigt budskap om samhällsandan. Straffet påvisar vilka typer av brott som statsskicket identifierar, i vilken form rättsskipning sker, vem som är mottagaren av straffet samt vilka mängder och former av straff som används. Straffet ska, enligt den svenska rättsordningen, verka både allmänpreventivt och individualpreventivt. Denna funktion benämns som den manifesta funktionen, där allmänprevention syftar till att förebygga nya brott genom att straffet ska ses som avskräckande och förhindra att andra begår brott, individualprevention syftar till att förändra beteendet hos den avvikande. Jerzy Sarnecki (2003: 367ff) talar om tre olika sorters individualprevention: individuell avskräckning, inkapacitering och behandling. Syftet med fängelsestraffet är att förändra beteendet hos individen som avviker. I Sverige ansvarar Kriminalvården för denna uppgift, på deras hemsida¹ står följande att läsa:

”För att minska återfallen i brott tillför Kriminalvården dömda personer nya färdigheter, kunskaper och tankemönster. Det görs dagligen genom arbete, utbildning och behandling.”

Användandet av fängelsestraffet kan även ha latent, sociala funktioner. Dessa kan beskrivas som rättens icke-åsyftade verkningar. Thomas Mathiesen (2005: 68ff) talar om detta som fängelsestraffets renhållningsfunktion, avledande funktion, samt handlingsfunktion. Dessa latent funktioner är dock kopplade till individualprevention i form av inkapacitering av individer.

I denna studie kommer istället individualprevention i form behandling, genom de terapier och aktiviteter som fängelser erbjuder, vara föremål för analysen. Genom att studera en anstalt för kvinnor och deras behandlingsprogram samt aktiviteter vill vi se *vad* och *hur* som påverkar

¹ www.kriminalvarden.se [090420]

behandlingsprogrammets och aktiviteternas utformning. Studien behandlar hur uppfattningen av/runt kvinnor på anstalt ser ut, samt hur genus kan skapas inom anstalten. Genusnormen är av betydelse när kvinnans kriminalitet diskuteras, vilket tydliggörs i rapporten "Brottsutveckling i Sverige fram till år 2007":

"En annan fråga som ställs är hur samhällets *normer och värderingar* påverkar könsrollerna. Är det mindre förenligt med den traditionella kvinnorollen än med den traditionella mansrollen att begå brott?(...) När kvinnor ska leva upp till sådana förväntningar är det möjligt att deras benägenhet att begå brott också minskar." (Brå 2008:03)

Resonemanget påvisar att kvinnorollens förväntningar inte är förenliga med kriminella värderingar, vilket skiljer sig från det mer toleranta förhållningssättet mot män i detta avseende. Detta kan leda till att behandlingsprogrammen för kvinnor riskerar att ha en latent genusskapande funktion där de kriminella kvinnorna återsocialiseras till "konforma kvinnor" i första hand och att orsakerna till kriminaliteten negligeras eller osynliggörs.

1:1 Syfte och frågeställningar

Kvinnors särskilt utsatta position är av intresse när man ser på behandlingens manifesta och latent funktioner. Eftersom behandlingsprogrammen för kvinnor kan innehålla fler stereotypiska kvinnliga aktiviteter jämfört med mäns i sin manifesta del. Genom att se till hur kvinnans behandlingsprogram/sysselsättning är utformat inom den svenska Kriminalvården vill vi se om det finns en genusskapande, latent funktion i straffet som innebär att kvinnor ska "återsocialiseras" in i kvinnorollen för att undvika att återfall i kriminalitet sker.

Syftet med studien är att se om och i så fall hur straffet har en latent genusskapande funktion genom att fördjupa oss i, främst behandlingsprogrammen, men även "vardagslivet", på en anstalt för kvinnor.

Följande frågeställningar ligger till grund för studien:

- Efter vems önskemål/behov är behandlingsprogrammen utformade?
- Hur upplevs möjligheten att förändra/påverka behandlingsprogrammen?
- Hur upplevs graden av frivilligt deltagande i behandlingsprogrammen?
- Hur upplevs skillnader/likheter mellan manliga och kvinnliga anstalter i form av behandlingsmöjligheter?

1:2 Bakgrund

Fängelsestraffet upplevs ofta som en naturlig del av vårt rättssystem och det är sällan man reflekterar över att fängelset är ett relativt nytt fenomen i samhället. Det moderna fängelsets födelse brukar dateras till slutet av 1700-talet, då det sker en övergång från tidigare kroppsliga straffformer till fängelsestraff. Michel Foucault beskriver och problematiserar i "Övervakning och straff" (1987) att fängelset som institution ses som ett tecken på straffrättens "humanisering" genom upplysningsidealen. Fängelsestraffet kan ses som "de civiliserade samhällenas straff", genom att placeras i fängelse upplever individen förvisso en serie förluster, men de är inte så brutala som de tidigare formerna av kroppsstraff. Dels förlorar individen sin rörelsefrihet, men även sin möjlighet att göra autonoma val gällande umgänge, sexuella relationer, aktiviteter och säkerhet. (Wästerfors 2007:27).

Under 1970-talet uppstod det fångstrejker i Sverige. Dessa strejker vände sig främst mot överbeläggningarna på de svenska fängelserna, men fångarna ställde även krav på en förändrad kriminalvård. Strejkerna var en bidragande orsak till att den så kallade "normaliseringsprincipen" initierades. En ny lagstiftning blev gällande 1/7 1974. Den nya lagen innebar att de intagnas rättigheter till nära kontakt med samhället under anstaltsvistelsen reglerades, det vill säga att de intagna ska erbjudas samma stöd av myndigheterna som de övriga medborgarna. Samtidigt lagstiftades Kriminalvårdens skyldighet att erbjuda de intagna en meningsfull sysselsättning och fritid i anstalten, genom att initiera en utökad studieverksamhet, social färdighetsträning och behandling-/programverksamhet. 1 januari 1999, sker ytterligare en lagändring som reglerar anstaltsplacering av kvinnor. Där framgår att kvinnor i regel ska placeras på anstalter eller avdelningar enbart för kvinnor. Det sker en diversifiering mellan manliga och kvinnliga lagöverträdare. Dock kan kvinnor, som ger sitt samtycke, placeras på manliga/blandande anstalter eller avdelningar. (Ekbom, Engström och Göransson 1999) Tidigare har anstalterna haft blandade avdelningar som praxis. Detta har dock lett till att kvinnan missgynnats, de har levt på den manliga anstaltens villkor².

Den "moderna" anstalten kan definieras av följande tre funktioner: den har en samhällsfunktion – genom att den avgränsar dömda individers rörelsefrihet och skyddar allmänheten. Den har en omvårdnadsfunktion, där syftet är att motverka de skadliga följderna

² Uppgift hämtad från intervjun med Ulrika, programchef på Sagsjön och Högsbo anstalterna.

som ett frihetsberövande kan innebära för individen. Den har även en rehabiliteringsfunktion som ska främja individens (åter-) anpassning i samhället.

Anstalten präglas av en sysselsättningsplikt, det vill säga att klienterna är förpliktigade att delta i någon form av sysselsättning på vardagarna. Sysselsättningen består av deltagande i arbete, studier och behandlingsprogram. Emellertid kan inte en omotiverad klient tvingas att delta i behandlingsprogrammen. De flesta anstalter erbjuder arbete i form av verkstads- eller monteringsarbete, snickerier samt städ-, tvätt- och köksarbete. Utbildningsalternativen består främst av vuxenutbildning på grundskole- och gymnasienivå, studier på högskolenivå kan förekomma. Övrig verksamhet, varierar mellan olika anstalter, består av till exempel självförvaltning, träning samt olika studiecirklar. När det gäller behandlingsprogram så är dess utformade efter olika målgrupper, valet av program för den enskilde beror på dennes problematik. Dock finns det idag inget ackrediterat program som är utformat med kvinnor som målgrupp, samt att tidigare utvärderingar påvisat att kvinnor än idag missgynnas i anstalten. (Lindberg 2005; Hedin 2000)

1:3 Begreppsdefinitioner

”Våga välja” är ett program för att bryta ett aktivt drogbruk, klienten ska genom programmet lära sig att använda alternativa strategier för att hantera situationer där ett återfall i drogbruk kan uppstå.

”BSF” (Beteende, samtal, förändring), riktar sig mot att klienten deltar i motivationssamtal för att bryta sitt kriminella beteende. Programmet består av fem semistrukturerade samtal (MI-teknik) där öppna frågor, reflektion samt lyssnande sker och det är en fokus på individens eget ansvar.

”ART” (Aggression Replacement Training), är ett kognitivt program med utgångspunkten att våld är ett inlärt beteende och att beteendet går att förändra.

”Föräldrautbildning” är en studiecirkel som syftar till att underlätta klientens anpassning till samhället, fokus ligger på socialt stöd samt sociala nätverksbyggnad i sitt föräldraskap.

1:4 Avgränsningar

- Enbart en kvinnoanstalt kommer att vara i fokus, det är Sagsjön. Kvinnoanstaltens ackrediterade program och sysselsättningsutbud kommer att jämföras med hur programmen beskrivs i policydokument, samt hur de upplevs av anställda. Valet motiveras med den geografiska närheten eftersom vi valt att träffa en representant från anstalten för intervju.
- Fokus kommer att ligga på de ackrediterade behandlingsprogrammets manifesta och latenta funktioner, men vissa referenser kommer även att dras till ”vardagslivets organisation” inom anstalten. Även vardagsaktiviteterna antas ha en funktionell roll när det gäller genusskapande.

2. Tidigare forskning

2:1 Kvinnor på anstalt

Kvinnor i fängelse stöter på samma problem som män gällande maktrelationen vårdare/institutionen som auktoriteter och fångens maktlöshet genom förlorade frihet och valmöjligheter. Anstalten präglas dels av formella regler i form av direktiv, samt informella regler (”fängelsekultur”). Dessa informella regler, som kontinuerligt skapas och omskapas av de intagna och/eller personal, är ett sätt att minska de påfrestningar anstaltslivet innebär. (Wästerfors 2007) För klienten innebär detta att det måste ske en anpassning till både formella och informella regler för att undvika negativa sanktioner, i form av till exempel förlorade förmåner.

I Odd Lindbergs rapport (”Kvinnorna på Hinseberg” 2005) kan man utläsa att anstalten präglas av en envägskommunikation där personalen ger och efterföljer vissa direktiv. Dessa direktiv kan inbegripa visitationer, reglering av besök och telefonkontakt samt ”vardagslivets organisation”. Lindbergs rapport visar att flertalet av kvinnorna är missnöjda med sysselsättningen. Kvinnorna anser att: vardagsträningen (självförsörjningen) inte fyller något behov hos dem (redan inlärda kunskaper). De saknar tillräcklig information om verksamheter inom anstalten, majoriteten anser att arbetet på anstalten inte förbereder dem för den öppna

arbetsmarknaden. Kvinnorna efterfrågar arbetsuppgifter som på ett tydligt sätt kan överföras till situationen efter frigivningen.

Ett antal kvinnor i fängelse är även mödrar, rollen som moder kompliceras i och med inkapaciteringen. Patricia Esteals studie av kvinnor i fängelse, refererad i Philip Smith och Kristin Natalier (2005:184), visar att "(...) every mother described her absence from her children and her worries about their well-being as the worst element of imprisonment." Moderskapet innebär även en komplexitet för kvinnorna på anstalterna, vilket visas i den utvärdering som har gjorts av "Föräldrautbildningen" (2000). De intervjuade kvinnorna där visade en mer kritisk hållning gentemot männen som intervjuats. De anser att tvånget att gå utbildning bör tas bort och att utbildningen ska anpassas mer efter deras behov.

Behandlingsprogrammets syfte är att ha en brottsreducerande verkan på klienterna, detta genom att programmen ska påverka de faktorer som anses vara brottsutlösande. Studier visar att kvinnor som begår brott generellt sett uppvisar samma orsaker som männen, samtidigt finns det vissa genusspecifika omständigheter för kvinnan. Dana Jones Hubbard och Travis C. Pratt (2002) har genomfört en metaanalys rörande riskfaktorer som kan förutsäga avvikelser bland flickor. Den visar att flickor har samma riskfaktorer som pojkar, men de är mer sårbara i relationer med skolan och familjen (de uppvisar ett större beroende i dessa relationer). Samt att de är utsatta för tidigare fysiska och/eller sexuella övergrepp i högre utsträckning än pojkar. Att rymma hemifrån påverkar också kvinnor mer negativt än män. Rymning leder för kvinnan ofta till en mer riskabel sexualitet, att man inleder relationer präglade av misshandel samt ett ökat missbruk.

Detta kan verifieras av den sammanställning som gjorts av de kvinnliga klienterna på svenska anstalter, 60% av de intagna kvinnorna har ett (aktivt) narkotikabruk, 65% har fysisk ohälsa, 74% har utsatts för fysisk eller psykisk misshandel och 41% har varit utsatta för sexuella övergrepp. För män är andelen narkotikabrukare samma som hos kvinnan (60%), däremot har enbart 51% av männen fysisk ohälsa, 45% har upplevt fysisk eller psykisk misshandel och 4% har upplevt sexuella övergrepp. (Granhag och Christianson 2008:517 ff.)

Det låga antalet kvinnliga fångar (5,5% av Kriminalvårdens klienter är kvinnor), de genusspecifika riskfaktorerna och de genusspecifika upplevelserna av anstalten är till stor del

utforskade. Ofta sker en generalisering utifrån vilken kvinnan anpassas till mannens norm. Pernilla Johansson och Kimberley Kempf – Leonard skriver följande:

“Generalizability research rests on the assumption that the theoretical propositions and research based on male samples are applicable to female offenders (Daly & Chesney-Lind, 1988).” (Johansson & Kempf-Leonard 2009:217)

2:2 Behandlingsprogrammets effektivitet

Kriminalvården använder sig av ett tiotal program där enbart en del är ackrediterade och resten under utveckling. På deras hemsida står följande att läsa om programutvecklingen:

”Kriminalvården har under 2000-talet – ofta i samarbete med andra länder – utvecklat nya behandlingsprogram. Dessa genomförs enligt bestämda manualer och med särskilt utbildade programledare, beteendevetare och psykologer. Behandlingsprogrammen ska på vetenskapliga grunder kunna påvisas ha effekt på återfallen i brott.”

Programmen är utformade efter en ”what works”-princip, där åtgärderna utgår från en bedömning av klienternas behov och resurser. Programmen är utformade för en viss, avgränsad målgrupp, där klienterna ges nya kunskaper och färdigheter. Programmets effektivitet mäts i återfall, där tiden är en central faktor – det vill säga resultatet kan variera efter tid. Resultat av programmen kan komma efter olika lång tid, man kan se effekt kortsiktigt eller långsiktigt. Dock är behandlingsresultatet alltid beroende av hur samhället tar emot individen efter avtjänat straff. (Granhag och Christianson 2008: 517 ff.) I rapporten ”Återfallsförbrytare – vilka var det?” (Rydén – Lodi, Stattin och Af Klinteberg, 2005) påvisas även att återfallsfrekvensen är sammankopplade med den aktuella livssituationen och kvaliteten på relationer mellan klient och anhöriga. Detta kan påvisa vikten av socialt stöd efter frigivningen. Socialt stöd (emotionellt och/eller instrumentellt) åsyftar till att utvidga klientens sociala förmåga, sociala kapital, sociala nätverk samt att underlätta kontakten med sociala institutioner.

Utvärderingen av ”Våga välja” visar att ett genomgången program ger upp till 14% mindre risk för återfall har konstaterats oberoende av variabler som ålder, kön, medborgarskap, antal år i anstalt eller tidigare brottslighet. (Granhag och Christianson 2008) Kriminalvårdens utvärdering visar även den på en positiv effekt av programmet, vilket samtidigt kan ses som ”förvånande” eftersom anstaltsprogram inte brukar nå samma framgång som frivårdsprogram.

Motivation Interwievning (MI), den samtalsteknik som bland annat används i BSF har visat sig ha en brottsreducerande effekt som kvarstår över tid. Den metaanalys som har gjorts av tekniken påvisar att MI aktiverar klienten och ökar den inre motivationen och därigenom möjliggör en förändring. (Granhag och Christianson 2008: 517 ff.) Men för att nå framgång med BSF måste personalen nå klienterna på rätt sätt, viljan att förändras är central för att reducera återfallen. Kriminalvårdens utvärdering av BSF visar att de klienter som starkt hävdar sin autonomi presterar sämre i en styrd behandling jämfört med en obehandlad grupp.

I Ekbom, Engström och Göransson (1999) sammanställs även följande faktorer som bidrar till en effektiv behandling: 40% beror på klientfaktorer (klientens bakgrund), 30% i relationen mellan klienten och behandlaren, 15% förväntanseffekt/placeboeffekt samt 15% teknik eller modell som används som behandlingsprogram. Någon analys av behandlingsprogrammets effekter på enbart kvinnor har inte gjorts.³

3. Teori

Begreppet ”funktion” är centralt i studien och vi har valt att applicera följande definition på begreppet: ”funktion innebär att ett socialt fenomen existerar därför att det fyller en samhällsrelig uppgift”. Funktionsbegreppet hos Durkheim bygger på en hypotes om att ett visst fenomen har en positiv funktion för helheten, vilket dock måste bekräftas av en ingående analys. Enbart det faktum att fenomenet är spritt i samhället innebär inte att det är funktionellt eller något positivt. Funktionsresonemanget kan enligt Durkheim aldrig ersätta orsaksförklaringar, båda behövs för att göra analysen fullständig.

Utifrån Robert Mertons funktionsresonemang sker en särskiljning mellan manifesta och latent funktioner. De manifesta funktionerna är kända och avsedda av systemets deltagare, avser de latent funktionerna fenomen som är okända och/eller icke-avsedda. De latent funktionerna är centrala och visar på att funktionstolkningar av ett fenomen inte bara behöver vara en ogenomtänkt bekräftelse av samhällstillståndet. (Månson 2003: 51-54)

Genusbegreppet har vi valt att applicera på studien, för att förtydliga det faktum att genus är det sociala könet som socialiseras in. (Giddens 2003:113)

³ Uppgift hämtad från mailkorrespondens med Kriminalvården.

3:1 Straffets funktion som samhällsbevarare

Durkheims strukturfunktionalistiska perspektiv är av betydelse för vår studie eftersom han ser till straffet (och även brottets) funktion i samhället. Han utgår från att det finns ett kollektivt medvetande, som påverkar individens handlingar och begränsar mänskligt liv. Det kollektiva medvetandet är skiljt från den fysiska verkligheten och existerar utan för och oberoende av den enskilda individen. Lagen och rättsystemet är en produkt av det kollektiva medvetandet och består av underliggande moraliska koder och känslor som delas av individerna i ett samhälle. Den brottsliga handlingen bestraffas, inte därför att det är ett brott, utanför att handlingen upprör samhället. Straffet är till för de laglydiga, inte lagbrytaren, eftersom straffet återställer den sociala ordningen och bekräftar det kollektiva medvetandets normer och värderingar. Straffet har en funktion som "bevarare av den sociala ordningen". Genom att straffa avvikare, bevarar man inte bara den sociala ordningen, utan processen runt straffet är även symboliskt. "They have ritual properties and are directed to the wider citizenry, not just to the individual criminal." (Smith & Natalier 2005:15). Orsaken till det avvikande beteendet förklarade Durkheim genom att använda begreppet anomi. Anomi är ett stadium där individen upplever oklara eller motstridiga normer och reagerar på denna kris/oklarhet/icke-reglering av den sociala ordningen genom att ha ett avvikande beteende. (Pasternoster och Bachman 2001:142)

3:2 Straffets funktion: Disciplinering och normalisering

Foucault beskriver i sin bok "Övervakning och straff" (1987) om fängelsets framväxt och om hur de disciplinära åtgärderna har ändrat form i samvariation med samhällsförändringar. Foucault säger att fängelsestraffet är något mer än bara ett juridiskt frihetsberövande, det är även en process där inspärrade individer omvandlas. Omvandling sker genom panoptikon, en ständig övervakning (eller risk för övervakning), vilket gör att fången självdisciplinerar sig, övervakningens syfte är att individerna inte ska kunna dölja något eller på något sätt få en möjlighet att "hota makten". Den disciplin som tidigare rådde (överhöghetens disciplin) innebar fysiska straff vid avvikelse, men allt eftersom humanvetenskapernas framväxt i samhällen ersattes den med en självdisciplin där individer övervakar och disciplinerar sig själva och andra genom icke-fysiska sanktioner. En fängelseavdelning (kan) präglas av disciplinering på olika nivåer, personal får och ger direktiv, samtidigt som intagna sinsemellan disciplinerar varandra.

Även om fängelset utgör en del av rättssystemet, så är det på insidan ett system som bedömer och behandlar de intagna efter moraliska normer (normens system). ”Det är ett system som konstruerar en specifik biografisk enhet: den kriminelle som kännetecknas av allehanda brister och farligheter, vilka representerar en avvikelse från det normala.” (Andersen och Kaspersen 2003:388) Fängelsets övergripande syfte är att ”normalisera individen” genom olika former av disciplinära åtgärder, vilket skall leda till brottsreducerande effekt.

Normaliseringen där brottslingen skall korrigeras och genomgå en förvandling av vanor och sinne (Wästerfors 2007:22), har vi kopplat till att straffet kan verka som en genusskapare. Det vill säga att i straffet/behandlingsarbetet finns en (latent) genusbild/stereotyp. Denna bild överförs på den intagna genom olika tekniker. De disciplinära åtgärderna kan verka både explicit och implicit, genom till exempel olika former av sysselsättning. Dessa sysselsättningsalternativ begränsar, reglerar och disciplinerar individen på flera plan, där genusskapande kan vara ett plan.

3:3 Den totala institutionen

Erving Goffman beskriver i sin bok ”Totala institutioner”(2007) den process den intagna går igenom när den inträder i en institution. Han jämför i sitt teoretiska perspektiv alla former av de totala institutioner som finns i samhället och ser till likheterna i den process som de intagna genomgår (oavsett om det är frivilligt eller icke-frivilligt).

Goffman talar om att individen i det moderna samhället sover, roar sig och arbetar på skilda håll, med olika individer samt under olika auktoriteter. I den totala institutionen bryts gränserna mellan de tre livssfärerna ner och alla sfärerna sker på samma plats, med samma individer och under samma auktoritet. Institutionen präglas även av att de dagliga göromålen är (i förväg) planerade och vilar på formella regler och officiella skrivelser. ”Slutligen samordnas de olika påtvingade aktiviteterna enligt en enda plan utformad för att uppfylla institutionens officiella målsättningar.” (Goffman 2007:15) Fängelset, kan genom Goffman, ses som plats där det sociala spelet begränsas. Det finns inget utrymme för den intagna att undkomma det sociala spelet och dess beteendeförändrande effekter.

I och med verkställandet av straffen blir individen en del av institutionens kollektiv. Den intagna genomgår intagningsprocessen, den underkastas de formella (och informella) reglerna i anstalten samt förlorar sin autonoma ställning, det inträffar en rollförlust genom att det sker en brytning med tidigare roller. Individens identitet bryts ner genom olika processer, främst genom att individen förlorar det som beskrivs som en "identitetsutrustning". Även individens sociala ställning granskas och registreras, det sker en blottläggelse av jagets inre. (Goffman 2007:20-27) Institutioner med ett rehabiliterande syfte, gör anspråk på att återupprätta den intagnes personlighetsreglerande mekanismer (Goffman 2007:56)

Den intagna skapar en ny "roll" där dominerande definitioner av man/kvinna är avgörande för individens valda rollframträdande och det råder inte alltid en överensstämmelse med vårt verkliga jag och vårt sociala jag. Som agerande individer är vi mer medvetna om de normer vi bör tillämpa än de normer vi reellt tillämpar i vardaglig interaktion. Genom att spela sin roll övertygande inför en publik, så kan individen tillskansa sig den definitionen av jaget den eftersträvar. Genom att tvingas underkasta sig definitionen "kriminell" innebär ett socialt underläge för individen. Kriminalitet kan jämföras med ett icke-visuellt stigma där individen efter avtjänat straff ständigt riskerar att bli stigmatiserad. John Braithwaites teori om återintegrerande skam poängterar vikten av att visa att det är den brottsliga handlingen är förkastlig utan att avvisa individen.

"Stigmatization is unforgiving (i.e.; the offender is left with stigma permanently), whereas reintegrative shamning is forgiving (i.e., ceremonies to certify deviance are terminated by ceremonies to decertify deviance)." (Paternoster & Bachman 2001:242)

Den återintegrerande skammen verkar brottsreducerande genom att den avvikande återintegreras i samhället och bemöts med respekt för sin person. Det har visats i tidigare studier att samhällets bemötande efter frigivning är viktig för att klienten ska nå full effekt av behandlingsprogrammen samt bryta med gamla mönster. Det är även av vikt att denna inställning finns hos personalen i anstalten. Här är bland annat programledarnas roll av yttersta vikt, eftersom de genom att arbeta utifrån en manualbaserad plan måste visa reflexivitet och en icke-skambeläggande inställning till klienten.

3:4 Straffets behandlande funktion: What works?

Enbart fängelse och frivård reducerar inte återfallen i brott/missbruk. Kriminalvården måste därför sträva efter att förändra det kriminella/avvikande beteendet hos klienterna. Rehabilitering och programverksamheter inom de svenska anstalterna utgår idag från en ”what works” – princip. Principen bygger på att åtgärder inom anstalten ska reducera återfall genom att motverka/påverka de riskfaktorer och/eller de kriminogena behov individen uppvisar samt att åtgärden ska göra individen responsiv för åtgärden. De manualbaserade programmen utvecklades under 1990-talet i England – genom ett nätverkssamarbete mellan forskare och praktiker. (Farbring 2008:5) Programmen utvecklades genom att ett antal metaanalyser genomfördes, som visade att de beteendeförändrande och kognitiva programmen som både var anpassade efter klienternas inlärningsstil och påverkade de kriminogena behoven var mest effektiva.

Riskfaktorer och kriminogena behov sammanställs utifrån den personutredning som görs i samband med anstaltsplacering. Skillnaden mellan riskfaktorer och kriminogena behov kan förklaras på följande sätt; riskfaktorer är faktorer som har samband med brottslighet oavsett om de förändras eller ej. De kriminogena behoven är de av dessa riskfaktorer som är dynamiska och därför föränderliga och påverkningbara. Till de mest välbelagda riskfaktorerna räknas bland annat: föräldrars kriminalitet/missbruk, kamratkretsens inställning/aktivitet rörande kriminalitet/missbruk, närsamhället och skolans socioekonomiska struktur, individuella psykologiska faktorer samt individuella biologiska faktorer. De kriminogena behoven innefattar bland annat: anti-social personlighet, kognition och attityd, missbruk, bristande övervakning och/eller socialisering i familjen, problem inom skolan/arbetet samt låg självkontroll. (Lab 2007:161-164; 179-189)

Principen om responsivitet innebär att åtgärden måste hantera de faktorer som gör individer mottagliga (responsiva) för behandlingen. Det kan handla om motivationsproblem, passivitet, kognitiva och/eller emotionella faktorer som motverkar mottagligheten hos individen. (Lab 2007:300) Motivation och frivillighet anses vara centralt i teorin om responsivitet – viljan att förändra sig är den faktor som mest påverkar klientens resultat efter genomgången program.

Framgångsrika behandlingsprogram präglas av följande inslag: de är handlingsinriktade (påverkar beteende och kognition), de är skicklighetsorienterade (de behandlar sociala problem), de är konkreta och välstrukturerade de etablerar tydliga normer och förväntningar,

de ger individen en positiv förstärkning, de bygger på frivillighet istället för tvång, de är multimodala samt att de inkluderar någon form av (strukturerad) eftervård. (Lab 2007:161 ff.)

4. Metod

4:1 Forskningsdesign

Studien är uppbyggd som en komparativ fallstudie med ett explorativt syfte. I studien kommer Sagsjöns anstalts programverksamhet (representerad av personal och dokument) att jämföras med upplevelser av att vara deltagare i ett behandlingsprogram (oavsett genus och/eller anstalt). Det kommer även att ske en jämförelse med officiella direktiv/tidigare resultat och våra informanternas erfarenheter.

Robert K. Yin (2006) påvisar att användandet av fallstudier är att föredra när man vill studera en företeelse i dess verkliga kontext, främst när gränserna mellan kontext och företeelse är diffusa. I vårt fall anser vi att företeelsen (behandlingsprogram) och kontexten (anstalten) ibland har en diffus gräns, det är svårt att urskilja vad som är officiella direktiv (riktlinjer för programmen) och informella direktiv (anpassade till den utvalda anstalten och/eller den aktuella målgruppen).

Avsikten är att se till hur policy och praxis ser ut på den anstalt vi har valt ut och vad som blir resultatet av detta. Genom att använda denna design vill vi se till om/hur/vilka (upplevda) likheter och skillnader som existerar mellan män och kvinnor på anstalt, samt vilka konsekvenser detta leder till för individen.

4:2 Val av metod

Studien är baserad på en kvalitativ metod, detta för att nå den ”autentiska kunskapen” i form av levda erfarenheter. Samtidigt som den påvisar hur mångfacetterad individen är i relation till sina upplevelser. Det empiriska materialet består av analyser av de intervjuer vi genomfört. Följande personer har intervjuats:

- Varg, före detta klient på Hällby anstalten, har genomgått två behandlingsprogram (aggressionsproblematik och missbruk)
- Janne, före detta klient på Österåker, han har genomgått ett program (missbruk).
- Mattias, som arbetar för Unga Kris, han har själv inte genomgått något behandlingsprogram men har en erfarenhet av anstaltslivet i form av anhörig samt genom sitt arbete.
- Ulrika, programchef på Sagsjön och Högsbo anstalt, har arbetat i Kriminalvården sedan 1994, först som programsamordnare i frivården, nuvarande tjänst tillträdde 2006.
- Tobias, anställd på Kriminalvården, han har arbetat med behandlingsprogrammet ART sedan 2001.

Genom vårt val att finna informanter som innehar olika positioner har vi (försökt) kombinerat ett inifrånperspektiv och ett utifrånperspektiv. Urvalet är ett bekvämlighetsurval, informanterna har valt att delta efter inbjudan från oss. Vårt urval är även begränsat av tillgänglighet, vi har intervjuat informanter inom regionen. De informanter som kommer från Kriminalvården kan ses som representativa i frågan eftersom de har erfarenhet av både policy och praxis, de före detta klienterna samt Mattias kan ses som goda exempel på hur programmen upplevs subjektivt som deltagare och anhörig.

Intervjuerna bestod av ett antal öppna frågor, målet var att informanterna fick berätta om och reflektera över sina erfarenheter. Detta kan jämföras med ett naturalistiskt methodsamtal – där intervjupersonens tolkningar är ”sanna” eftersom dessa påvisar hans/hennes sociala verklighet. (Ryen 2004:32) I den öppna intervjun har vi främst använt oss av inledande frågor och uppföljningsfrågor. (Kvale 2007:124) Intervjuerna vill försöka fånga de subjektiva upplevelserna hos informanterna, eftersom det för oss är eftersträvansvärt att finna det specifika och speciella inom området. Detta innebär dock inte att en ”överförbarhet till det generella” omöjliggörs. Genom analysering och kategorisering av intervjuerna kan man finna en förståelse som möjliggör en generalisering eller i alla fall möjliggör en reflektion över generella beröringspunkter. Analyserna kommer först och främst ha fokus på ”vad som skapas” och ”under vilka villkor”.

Intervjuerna har kompletterats med olika former av skriftligt material rörande anstalter och behandlingsprogram. Dokument som används för analys är även de utvalda efter en

tillgänglighetsprincip. Vi har valt dokument som är lättillgängliga via internetkällor^{4 5} Vi har även genomfört mailkorrespondens och telefonsamtal med anställda inom Kriminalvårdsverket.

Vi motiverar vårt val av multipla källor genom att detta underlättar att finna en eventuell samstämmighet i ”det skrivna” (dokument/policy) och ”det upplevda” (praxis). Fördelarna med att kombinera dessa två dataurval är: Dokument är stabila och precisa (texten förändras inte över tid). Intervjuer har fördelen att fokus ligger direkt på de aktuella frågeställningarna. Intervjuer ger även insikter och upplevda kausala kopplingar. Nackdelarna är att dokument kan vara svåra att få tillgång till och att det kan ske ett skevt urval när tillgängligheten är begränsad. Intervjuerna kan även de brista genom att frågor eller svar är otillräckliga. Brister i minnet hos informanten kan påverka datainsamlingen samt att informanten kan uppleva sig vara tvungen att ge de svar intervjuaren söker.

Vi har även upplevt det som en nackdel att vi inte fick kontakt med någon kvinnlig klient. De vi har varit i kontakt med har av olika omständigheter valt att inte delta i studien. Studien domineras av tredje parts upplevelse, det vill säga att manliga klienter och representanter för Kriminalvården delger sin upplevelse av kvinnors upplevelser som de har fått genom samtal och dylikt. Vi ser det även som en nackdel att vi inte funnit klienter som har genomgått de aktuella programmen, detta beror på att programmen är så pass nya inom Kriminalvården. Dock har vi valt klienter som genomgått liknande program, det vill säga program som kan jämföras med aktuella program. De uppgifter vi har fått via Kriminalvårdens personal berör dock de ackrediterade behandlingsprogrammen som studien behandlar.

4:3 Vår roll

När det gäller vår egen roll har vi reflekterat över följande teman: förförståelse, kunskapsproduktion, maktförhållande samt etik. När det gäller vår förförståelse så bör man vid läsning av studien ha i åtanke att vi båda är kvinnor, har en erfarenhet av Kriminalvården – inte bara genom akademiska studier utan även genom anhörigrollen. När det gäller kunskapsproduktion är vi medvetna om att kunskap produceras genom vårt medvetande som

⁴ www.bra.se och www.kriminalvarden.se

⁵ De dokument som ligger till föremål för analys är de rapporter som omnämns i referenslistan, samt de informationsbroschyrer som ligger som bilagor i studien.

är präglad av vår förförståelse. Vad och hur vi frågar påverkar informantens svar och hur vi tolkar och förhåller oss till tolkningen påverkar studiens resultat. Kunskap är en process som uppstår i samspelet mellan intervjuaren och informanten, därför har vi lagt vikt vid att reflektera över vilka maktförhållande som kan råda vid intervjusituationen. Makt existerar i och formar sociala relationer, makt uppstår i mötet mellan individer och även om vi i intervjusituationerna inte vill utöva makt så finns makten närvarande och påverkar kunskapsproduktionen. Etiska övervägande har gjorts i genomförandet av studien, en viss aidentifikation av informanterna har gjorts. Detta är för att de ska känna sig trygga med att delge sina upplevelser. Informanterna har även informerats om vad deras uppgifter kommer att användas till samt studiens syfte, de har gett sitt samtycke till att delta. Intervjuerna som har genomförts är enbart avsedda för att användas i den här studien och kommer inte att användas till några andra ändamål. För att minimera risken att stigmatisera har vi valt se på ”en typ av handling” istället för att se på ”en typ av person” .

4:4 Validitet och reliabilitet

Graden av reliabilitet mäts i princip av att man jämför resultaten av två undersökningar som använt samma metod, eftersom vi saknar den möjligheten har vi bedömt med utgångspunkt i följande frågeställningar: ”Är mätningarna utförda så som metoden förskriver?” och ”Vilken ”skevhet” förekommer?” Svaren på dessa frågor blir följande: intervjuerna, har genomförts på det sätt som föreskrivs i metoddelen. ”Skevheten i svaren” är svåra att bedöma, men vi upplever den inte i så hög grad så att det påverkar det slutgiltiga resultatet. För att kunna säkerställa reliabiliteten bör en upprepade undersökning göras, för att se om kommande studier ger samma resultat som denna undersökning. Dock finner vi en samstämmighet i informanternas svar och vi kan koppla svaren till tidigare utvärderingar som Kriminalvården har gjort även om dess skett med ett annat perspektiv, vilket påvisar studiens reliabilitet.

Validiteten på undersökningen bedömer vi även den som hög, främst att den har en hög ”face-validity” – det verkar utan vidare vara så att det som avses undersökas undersöks på ett giltigt sätt. Även den epistemologiska validiteten är god, studien är tillräckligt motiverad, data har anpassats till en teori och dessa begrepp har ett syfte (är kommunikativt valida) samt den är logisk i sitt sätt att reflektera det fenomen som beskrivs. Den begreppsliga och empiriska giltigheten är även den god.

5. Resultatanalys

5:1 Sagsjön – lik, men unik

Den bild som Kriminalvården presenterar på sin hemsida gällande Sagsjöns programverksamhet, aktiviteter, och arbets- och studie möjligheter (bilaga 7) ger en bild av Sagsjön i jämförelse med andra kvinnoanstalter kan ses som representativ. Det skapas genom den informationen en uppfattning om vilka sysselsättningar, normer och värderingar som präglar de kvinnliga intagnas vardag. När det gäller arbete så finns det vissa skillnader mellan olika kvinnoanstalter, dock inte så stora. Fritidsverksamheter är det som varierar mest mellan de olika kvinnoanstalterna, genomgående är dock att kvinnor har en möjlighet till aktiviteter präglade av sömnad, handarbeten och keramikarbete. Emellertid erbjuder Sagsjön fler program och utbildningar, som ej är dokumenterade på hemsidan. Ulrika, programchef på Sagsjön, säger följande

”Vi har fler, ETS (...) Sen har vi ART, aggression replacement training, som handlar om aggression. Så har vi då också VINN på Sagsjön som är ett helt utvecklat för kvinnor.⁶”

Det framkommer även att Sagsjön erbjuder yrkesutbildningar i form av storköksarbete samt möjlighet att ta truckkort. Sagsjön kan ses som en anstalt med stora likheter med övriga kvinnoanstalter, dock med vissa unika särdrag. (Dock kan vi inte utesluta att övriga kvinnoanstalter har eller saknar dess unika särdrag eftersom vi bara fokuserar på Sagsjön.)

Den största skillnaden mellan Sagsjön och övriga kvinnoanstalter är att Sagsjön är en behandlingsanstalt, klienten ansöker att få komma dit. Det uppstår en diskrepans mellan policy och praktik, det skrivna, som görs officiellt för allmänheten på hemsidan, överensstämmer inte fullt ut med de faktiska förhållandena.

5:2 Manliga anstalter i jämförelse med Sagsjön

Vid en jämförelse mellan Sagsjöns utbud och de manliga anstalterna utbud (utifrån Kriminalvårdens hemsida) kan man se att utbildnings- samt behandlingsprogram är likvärdiga. Den enda markanta skillnaden är att ART erbjuds i en högre utsträckning på de manliga anstalterna jämfört med kvinnoanstalterna. Den största skillnaden mellan manliga

⁶ VINN är ej ackrediterat i dagsläget, därför har vi valt att inte beröra det djupare i studien.

och kvinnliga anstalter går att finna i arbete- samt fritidsalternativ. De manliga anstalterna har främst en industriell verksamhet, har fler yrkesutbildningar inom industri/snickeri.

5:3 Kvinnans situation

Kvinnors situation på anstalt beskrivs som mer isolerande och psykiskt tuffare i jämförelse med mäns. I intervjuerna talas det om att kvinnan lämnas av partner, släkt och vänner samt att klimatet på kvinnoanstalten präglas av psykisk belastning istället för fysiskt våld. Kvinnor som grupp kan ses som mer disciplinerande av varandra och i högre grad mer självdisciplinerande än männen. Det finns även en skillnad i nätverksbyggnaden som sker inom anstalten, män bygger mer ”sunda” nätverk när de sitter av sitt straff, kvinnors nätverksbyggande begränsas mer och de ligger i riskzonen att återfalla i destruktiva nätverk.

Kvinnor är även mer tacksamma och mindre kritiska mot anstaltens sysselsättningsalternativ, de faller lätt in i en konformitet präglad av anstaltens norm samt de bilder av kvinnorollen som övriga samhället legitimerar. Ulrika talar om ”duktighetssyndrom”, Varg talar om ”en förväntan av konforma kvinnor” och Mattias talar om kvinnans komplexa roll i kriminaliteten– de vill vara lika tuffa som killarna samtidigt som de vill dra sig undan.

5:4 Frivilligt tvång, behov och önskemål

Sagsjön är en behandlingsanstalt som bygger på att klienten ansöker om att bli placerad där. Klienten har redan innan placering en kunskap om vad som förväntas av denne på anstalten. Detta kan tolkas som att det finns ett frivilligt deltagande samt en motivation att delta i programmen samt att delta i anstaltens sociala ordning. Dock kan man i materialet se att motivationen skapas/bibehålls genom positiva och negativa sanktioner.

”Man lärde sig himla mycket, men tyvärr blev det så att man bestraffades om man misslyckades. Jag har lite svårt att se att man kallar det för motivationsprogram misslyckades man med något togs friförmåner bort, man fick inte gå ut, piska mer en motivation.” (Varg)

Foucaults syn på disciplinering återfinns i klienternas berättelser. Det handlar om en disciplinering som sker genom direkta eller hotande negativa sanktioner. Genom ett ”hot om” till exempel förflyttning eller att förlora någon förmån så anpassar sig individen till ett deltagande trots bristande motivation. Antalet deltagande i programmen år 2008 visar att

totalt 255 kvinnor har genomgått någon form av program på anstalt. Vilket innebär att cirka 86% totalt har deltagit, det höga antalet deltagare kan förklaras genom det implicita tvånget.

Önskemål och behov hos individerna som deltar upplevs i materialet som om det är av sekundär karaktär inom Kriminalvården. Behoven utreds utifrån en personutredning, där alla individer (oavsett kön) bedöms utifrån en mall. Klienterna ses som ett kollektiv utan personliga särdrag. Goffman beskriver detta fenomen på följande sätt: ”Genom intagningen på en institution fjärras den intagne från sitt gamla livssammanhang från dess roller och socialiseras in i en ny kultur med andra roller.” (Hilte 1996:125) Detta kan vi finna i vårt material genom att se ett mönster att kvinnorollen konstitueras utifrån den manliga normen. Det som fungerar på män antas fungera på kvinnor genom att det görs en korrigering utifrån en förställning om vad kvinnor behöver. Anstaltens norm präglar även kvinnan, genom att intagna och personal har en tyst överenskommelse om hur och vilka behov som ska uppfyllas under anstaltstiden. Ulrika ser det på följande sätt: ”(...) en kollektivism för att det är så man gör på anstalt. Vi har alltid gjort det här på Sagsjön, sen fortsätter man så. Det man alltid har gjort på anstalt blir centralt.” Kvinnorollen som produceras och reproduceras har med feminitet att göra, det handlar om fysiska förändringar i samvariation med kognitiva beteendeförändringar. Personalens roll i skapandet av detta är tydlig – eftersom Sagsjöns fritidsaktiviteter präglas av deras kunnande.

”Det beror mycket på personalens kunskaper, vilka aktiviteter som senare genomförs. Det kommer en nageltant emellanåt och fixar naglarna o sånt. Det är nog lite kvinnornas önskemål.” (Ulrika)

”Sagsjön har ju vävning, vilket man inte har på en mansanstalt. (...) Många av kvinnorna på Sagsjön är inte så kvinnliga, de vill köra bil, klippa gräs och så vidare. Men all skapande verksamhet är ju bra – men man borde inte rikta in sig på något som är så laddat med kvinnligt/manligt som det här är.” (Ulrika)

Dock framgår det inte i materialet om Sagsjön har möjliggjort kvinnors önskemål på den här punkten, mer än att de erbjuds att delta i utelagsarbete och ges möjlighet att ta truckkort.

I intervjuerna framkommer att klientens påverkansförmåga är strikt begränsad, önskemål och liknande tas inte på allvar eller som Janne uttrycker det på vår fråga: ”Det är klart att det finns det, men det funkar inte, det man vill skulle man aldrig få igenom.” Genom att begränsa brottslingens autonoma vilja och ett förnekande av dess rättigheter bekräftar man en moralisk ordning i samhället. Önskemålen som klienterna lägger fram kan gynna utvecklingen av

anstalterna men klienterna har genom sin position ett begränsat handlingsutrymme och negligeras i den dominerande sociala ordningen.

5:5 BSF och Våga Välja ur ett genusperspektiv

”ART, Våga Välja och BSF är alla framtagna på killar, men vi har valt att köra dem på både killar och tjejer.” (Ulrika) BSF åsyftar till att öka klienternas motivation att förändras. Programmet är relativt lätt att genomföra och programledarna anser att de får ett positivt gensvar av klienterna. (Farbring 2008) Metoden går ut på att individerna påverkas mer av vad de själva säger än vad andra säger om dem. Det kan ses som ett försök att motverka stigmatiseringens effekter. Den manifesta funktionen är att arbeta mot en beteendeförändring hos individen.

Våga välja, är ett narkotikaprogram där den manifesta funktionen är att minimera återfallsrisken i missbruk samt lära klienten att identifiera högriskssituationer. Den klientgrupp som Våga välja riktar sig emot anses vara en mycket brottsaktiv grupp, och återfallsreduktionen ses som positiv, inte bara för klienten, utan även räknat i ekonomiska termer. Våga Välja definieras som ett explicit manligt program enligt Kriminalvårdens information. Istället för att utnyttja möjligheten att tala om ”missbrukare” som en genusneutral målgrupp, väljer Kriminalvården att definiera en manlig målgrupp.

Anstaltens avsaknad av särskiljande på mäns och kvinnors behandlingsprogram och behov leder till att kvinnor för ”ta över” de manliga strategierna som har utarbetats i arbetet. Dock verkar programledarna göra sitt bästa att justera manualerna på egen hand för att anpassa det till kvinnorna inom anstalten. ”När de kör Våga Välja med en grupp kvinnor så får de famla lite själva, och försöka utifrån sin egen erfarenhet att anpassa manualen till kvinnorna.” (Ulrika) Det verkar dock inte finnas några hinder för att justera manualerna, ”Det borde man ju kunna göra, åtminstone borde man kunna ändra i manualen med tanke på genusperspektivet. Teorigrunden borde kunna justeras utifrån ett kvinnoperspektiv.” (Ulrika)

Den ”beteendeförändring” man eftersträvar på anstalten kan få effekten att kvinnor anpassar sig efter de (upplevda) önskemålen som personalen direkt eller indirekt påvisar. Den process som Goffman beskriver, där identiteten bryts ner och omvandlas, verkar ske på olika sätt när det gäller manliga och kvinnliga intagna. När det gäller män finns det en mer evidensbaserad

grund att arbeta utifrån, när det gäller kvinnor verkar det mer anpassas godtyckligt grund, baserad på föreställningar om kvinnan.

”Jag har känt kvinnor på kvinnoanstalter och brevväxlat med dem när jag satt inne. Man försöker konformera kvinnor på ett annat sätt. Man försöker få dem konforma på ett sätt som inte händer på en manlig anstalt.” (Varg)

5:6 Den tabubelagda aggressionen

Sagsjöns anstalt är en av de två kvinnliga anstalter som använder sig av ART som behandlingsprogram. ART, syftar till att höja klienternas självkontroll, reducera ilska samt hitta andra handlingsalternativ. Enligt Tobias, som vi har talat med, från Kriminalvården görs det enbart en mindre anpassning genom ett namnbyte på modulen rörande moraliskt resonemang när programmet används på kvinnor. Vidare anser han att eftersom programmet är individualbaserat så borde det inte genus vara av betydelse i användandet av programmet. Ändå upplever han att det finns en skillnad, kvinnor vill träna på avancerade sociala färdigheter i större utsträckning. På manliga anstalter är ART ett program som används i hög utsträckning, det verkar finnas en naturlig koppling mellan män och våld trots att:

”(...) tittar vi på brottsrubriceringarna så ser vi att kvinnor kan vara väldigt våldsamma. Det är mycket våld beskrivet i domarna. Men på något sätt vill man inte alltid bemöta det i programverksamheten.” (Ulrika)

Genom att tabubelägga den kvinnliga aggressionen kan det uppstå en osäkerhet hos kvinnor som ej deltar i programmen gällande sin kvinnoroll. Genom att undvika talet om kvinnlig aggression skapas inte bara tvivel hos kvinnorna själva utan kan leda till att Kriminalvården pålägger dem skam för sina handlingar. ”Kvinnlig aggression är mer tabu, det finns en föreställning om att det är okvinnligt att använda våld. Det är mer förknippat med skam när det gäller kvinnor.” (Tobias)

5:7 Den genusöverskridanden yogan?

Genom intervjun med Ulrika framkom att yoga är ett programstöd, inte ett program i egentlig mening. Yoga har introducerats eftersom det har setts ett behov på Sagsjön av denna typ av aktivitet. Yoga introducerades från början på Norrtälje anstalten, som är en manlig anstalt. Även om det är ett genusöverskridande projekt så skapas det bilder av ”manligt” och ”kvinnligt” genom de inbjudningar som delas ut på Sagsjön respektive Högsboanstalten.

”(...) när män bjuds in till yoga på Högsbo⁷ så skriver man: ”Välkommen till yogaklass, här ges du möjlighet att stärka dina muskler, stretcha...”, ja du vet lite åt det hållet. I bisats skriver man: ”stärka ditt lugn och slappna av”. Till Sagsjön skriver man: ”Välkommen till yoga, här får du en lugn stund och gå in i dina tankar.”, du vet, fokuset är lite annorlunda. Här riktar man sig åt det fysiska, där mot det inre. Det är ändå samma instruktör (...)” (Ulrika)

Den latent effekt på genusskapande genom att använda sig av detta språkbruk kan ses i hur vi uppfattar den manliga och kvinnliga, män ska vara fysiska medan kvinnor ska prioritera ”det inre”. Det skapas två motsatta kategorier av välbefinnande som särskiljer män och kvinnor.

5:8 Föräldrautbildningen

Detta är inget behandlingsprogram i egentlig mening, utan en utbildning som vänder sig till föräldrar (både män och kvinnor) inom anstalten. En viktig grund för programmets implicering är FN:s barnkonvention som bland annat har fastställt barnets rätt till liv, omvårdnad och utveckling. Att dömas till fängelse påverkar inte bara den dömda – utan även barnen. Genom att utbilda föräldrar inom anstalten om barnets behov, omvårdnad, öka deras intresse för kontakt samt underlätta kontakterna med övriga samhällsinstitutioner, vill man reducera skadeverkningarna både för barnet och föräldern. Den utvärdering som tidigare har gjorts (Hedin 2000) påvisar en kritik från kvinnorna gällande att den ej anpassades till deras behov. Denna kritik framkommer dock inte i vårt material, Ulrika tror att det beror på att programledarna på Sagsjön är mer reflexiva och har anpassat utbildningen. Däremot talas det i vårt material om att kvinnor i anstalt förlorar kontakten i högre grad än män med barnet, de sociala myndigheterna övertar vårdsnaden i fler fall. Moderskapet är förknippat med omvårdnad, det finns i vårt kollektiva medvetande en bild av den ”goda modern” och vi upprörs och agerar hårdare mot en kvinna som motsäger den bilden. ”Den frånvarande fadern” kan vi acceptera i högre utsträckning samt att han inte drabbas av samma sanktioner eller stigma som ”den otillräckliga modern”.

5:9 Övrig verksamhet

Programmen är inte det enda som påverkar individerna inom anstalten. Anstaltsmiljön i sin helhet är avgörande för att få en positiv effekt. Kriminalvården erbjuder vissa alternativ i

⁷ Högsbo är en manlig anstalt.

sysselsättningsplikten, man kan välja att delta i behandlingsprogram, arbete eller studera. Dock är det tvunget att välja, man kan inte stå utanför systemet vilket kan uttryckas på följande sätt: ”Innanför murarna kallar vi det frivilligt tvång, där fick man ju välja mellan pest och kolera så att säga.” (Janne)

Skillnaden på studie- och arbetsmöjligheter mellan Sagsjön och andra anstalter är inte så stor enligt vårt material. Den manliga anstalten ses som förebild och kvinnors alternativ är en förlängning av deras aktiviteter. I materialet kan man se att allt i praktiken kan förflyttas från en manlig anstalt till en kvinnlig, däremot innebär det problem om man skulle göra vice versa.

Janne: (*suckar*) Jag vet inte, men det skulle vara om det läggs över och att det tas över, gillas av någon som är väldigt respekterad i fängelset. Då kan det bli, annars blir man bara betraktad som en kärring. (*skratt*)

Ulrika: Det skulle möjligtvis vara vävningen då om man tog hit den. Men kvinnorna är ju sugna på allt, det skulle inte bli några problem. De skulle aldrig säga ”det kan vi inte göra”.

Även i tal om enkla aktiviteter som till exempel gym så syns det en diversifiering på manligt kvinnligt, båda har tillgång till ett gym men det inreds olika och har olika funktioner för män/kvinnor. Sagsjöns gym har speglar och step-up bräddor, de gym som Janne, Varg och Ulrika har upplevt på manliga anstalter består av ren styrketräningsutrustning. Den latent genusskapande funktionen känns mer påtalad i den övriga verksamheten och kan ses som ett tecken på att normalisering sker genom särskiljandet på primärt manligt/kvinnligt och sekundärt på avvikande/normalt.

6. Diskussion

Genom vår intervjustudie har vi kommit i kontakt med flertal olika sidor av Kriminalvårdens verksamhet. Vi har fått en helt ny syn på hur genus produceras och hanteras inom verksamheten. Detta har lett till att vi först och främst har kunnat besvara våra frågeställningar, men samtidigt har vi upplevt att det skapats nya frågor allt eftersom arbetet fortskridit. Det har i vissa fall varit svårt att få tillträde till ”rätt informanter” och i intervjuerna saknas ibland konkreta svar på frågorna, resonemangen kan upplevas som ”svävande” och/eller paradoxala.

Vår studie kan ses som ett försök att uppmärksamma den problematik och komplexa situation kvinnor stöter på inom anstalten. Vi upplever att det finns en paradox i det hela, å ena sidan anpassas kvinnor till den manliga normen (genom att programmen generaliseras över utan hänsyn till kvinnors särskilda behov, erfarenheter och önskemål) å andra sidan utformas det genusskapande och särskiljande aktiviteter på kvinnoanstalten (exempelvis yoga, vävningen och manikyren). Om det är Kriminalvården som står för genusskapandet eller om dessa specialutformade aktiviteternas svarar på redan genusskapade kvinnors önskemål har vi inte kunnat utreda fullt ut, de särskiljande aktiviteterna verkar ha uppstått i ett komplext samspel mellan Kriminalvårdens direktiv, personalens kunskaper och erfarenheter och kvinnornas önskemål.

Vi har sett att behandlingsprogrammen främst utformas ”uppifrån”, de vill säga de som utvecklar programmen är inte aktiva i den dagliga verksamheten. De implicerar sina program på en evidensbaserad grund, där brottsreduktion är främsta målet. Vi har sett att behandlingsprogrammen även kan ge andra effekter, som inte uppmärksammas. Vi anser att behandlingsprogrammen har ett flertal manifesta och latenta funktioner. En av de latenta är genusskapande, genom att manifest producera en bild av mannen så skapas en latent bild av kvinnan. Det uppstår en icke-åsyftad exkludering av kvinnorollen. Genus skapas i relationella, sociala sammanhang där en genusbild skapad av gemensamma värderingar socialiseras in i individen. Detta sker omedvetet och bilden skapas inte bara genom fysiska attribut utan även av värderingar och en normativ referensram.

Vi anser att de konsekvenser som ett latent genusskapande innebär glöms bort eftersom de inte leder till någon ekonomisk skada (i form av fler återfall), konsekvenserna märks på individnivå främst genom kvinnors destruktiva nätverksbyggnad. Likadant anser vi att den kvinnliga aggressiviteten måste tas på allvar, emotioner är enligt oss universella inte genusbundna. Genom att ge kvinnan en offerroll skapar man en kontraproduktiv atmosfär runt aggressionen, det gäller att förstå hennes komplexa problem i rollen som både offer och förövare. Vi har även sett att samhällets mottagande efter frigivning är det viktigaste för att uppnå en positiv effekt av behandlingsprogrammen. En av våra informanter betonade att ”straffet börjar inte förrän efter frigivning”. Att anpassa programmen (rätt program till rätt klient vid rätt tid) inom anstalten och en bättre form av frigivning (att den planeras väl och att programmen integreras i den ihop med övriga instanser) tror vi är det bästa sättet för att återanpassa individen till samhället.

Klienternas behov och önskemål tillgodoses i en viss mån, så länge de uppfyller de förväntade behoven som myndigheter och samhälle har. Klientens möjlighet att förändra och påverka sysselsättningen på anstalten är även den begränsad. Främst begränsas den av rättsliga normer (i form av att friheter begränsas), men även en legitimitetsproblematik finns. Det sker en maktutövning inom anstalten där en grupp (personal) har rätten att legitimera vad som är rätt/fel för individen. Det frivilliga tvånget har vi funnit mest intressant eftersom det är något ständigt återkommande hos informanterna. För att ett behandlingsprogram ska nå framgång krävs det ett frivilligt deltagande, men vi ser fortfarande frivilligheten problematisk eftersom tvånget är implicit på anstalten. Risken är att behandlingsprogrammen bara blir verkninglösa punktinsatser, där klienterna deltar för att de upplever tvång eller i brist på sysselsättning.

Vi har uppfattat det som att kvinnan är en bortglömd grupp, en grupp som inte tas på riktigt allvar och som ofta osynliggörs. Detta kan bero på att kvinnor ses som tacksamma för minsta sak, att de är ”lättare” att hantera ur en säkerhetsaspekt och att deras kritik inte alltid kommer fram. Det finns en okunskap om kvinnor inom anstaltens värld, vilket leder till att man famlande försöker komma fram till en lösning som ger god effekt ur ett brottsreducerande perspektiv. Den tydligaste konsekvensen enligt oss är att ”de bortglömda” kvinnorna isoleras och blir konforma under andra omständigheter än män. De formas inte bara av samhällets stereotypiska bild av kvinnlighet, utan även av anstaltens enskilda aktörers bilder. Vi tror att genom att ge den kriminella kvinnan samma legitimitet som den kriminella mannen har kan man utröna vad kvinnan vill (hennes behov och önskemål), ta hänsyn till de genusspecifika riskfaktorerna samt utveckla program och sysselsättningsalternativ som gynnar henne och ger en ökad brottsreducerande effekt.

Genusproblematiken synliggörs i vårt material. Kvinnligt/manligt är en diskussion som har negligerats, det finns dock en medvetenhet om det. Det tydligaste genuskapandet har vi funnit i den verksamhet som rör vardagen i form av arbete och fritid. I programverksamheten ser man hur betydelsefulla programledarna är. Eftersom de är de som i praktiken arbetar med ett generellt manligt program på en kvinnlig målgrupp. Vi anser att det finns ett behov att vidare utreda dessa genusrelaterade frågor, främst genom att se på vilka effekter som behandlingsprogrammen har över tid på kvinnor och vilka konsekvenser de ”justeringar” personalen gör av manualerna innebär. Man bör även utreda hur ”vardagslivet” på anstalten påverkar genuskapandet och vilka konsekvenser det kan innebära för kvinnan efter frigivning.

7. Referenslista

Litteratur:

Andersen Heine och Kaspersen Lars Bo (red.) Klassisk och modern samhällsteori, Studentlitteratur, 2003

Christie Nils, Lagom mycket kriminalitet, Bokförlaget Natur och Kultur, 2005

Ekbom Thomas, Engström Gunnar & Göransson Birgitta, Brott, straff och kriminalvård, (3:e reviderade och utökade upplagan) Natur och kultur, 1999

Foucault Michel, Övervakning och straff, Arkiv förlag, 1987

Giddens Anthony, Sociologi, Studentlitteratur, 2003

Goffman Erving, Stigma, Nordstedts Akademiska förlag, 2007

Goffman Erving, Totala institutioner, Nordstedts Akademiska förlag, 2007

Granhag Pär Anders & Christianson Sven Å. (red), Handbok i rättspsykologi, Liber, 2008

Hilte Mats, Avvikande beteende, Studentlitteratur, 1996

Kvale Steinar, Den kvalitativa forskningsintervjun, Studentlitteratur, 2007

Lab Steven P., Crime prevention (Sixth edition), LexisNexis, 2007

Lindgren Sven Åke, Om brott och straff: från sociologins klassiker till modern kriminologi, Studentlitteratur, 1998

Mathiesen Thomas, Rätten i samhället, Studentlitteratur, 2005

Månson Per (red.), Moderna samhällsteorier, Bokförlaget Prisma, 2003

Paternoster Raymond och Bachman Ronet, Expaining criminals and crime, Oxford University Press, 2001

Ryen Anne, Kvalitativ intervju, Liber, 2004

Sarnecki Jerzy, Introduktion till kriminologi, Studentlitteratur, 2003

Smith Philip och Natalier Kristin, Understanding criminal justice, SAGE Publications, 2005

Wästerfors David, Fängelsebråk, Studentlitteratur, 2007

Yin Robert K., Fallstudier: design och genomförande, Liber, 2006

Åkerström Malin (red.), Kriminalitet, kultur och kontroll, Carlssons bokförlag, 1996

Artiklar:

Dowden Craig och Andrews, D.A., "What works for female offenders: a meta-analytic review", Crime and delinquency, Vol. 45, (oktober 1999), sid. 438 – 452

Hubbard, Dana Jones och Pratt, Travis C., "A meta-analysis of the predictors of delinquency among girls" Journal of Offender Rehabilitation vol. 34 (3) (2002) sid. 1-13

Johansson Pernilla och Kempf – Leonard Kimberley "A gender – specific pathway to serious, violent and chronic offending", Crime Delinquency, Vol. 55 (april 2009), sid. 216-240

Rapporter:

Brå rapport 2008:23, "Brottsutveckling i Sverige fram till år 2007", 2008

Danielsson Maria, Dahlin Fredrik & Grann Martin, "Våga välja, utvärdering av återfall för åren 2002-2006", 2008

Farbring Åke: "Motivation", 2008

Hedin Ulla - Carin, "Fångarnas föräldraskap", 2000

Holmberg Robert och Fridell Mats, "Implementering av nya behandlingsprogram i Kriminalvården", 2006

Lindberg Odd, "Kvinnorna på Hinseberg", 2005

Rydén – Lodi Birgitta, Stattin Håkan och Af Klinteberg Britt, "Återfallsförbrytare – vilka var det?", 2005

Internetkällor:

www.bra.se

www.kriminalvarden.se

Insamlat material:

Intervju med Varg, Göteborg, 090504

Intervju med Ulrika, Göteborg, 090507

Intervju med Janne och Mattias, Falkenberg, 090511

Intervju med Tobias, Göteborg, 090515

E-mailkorrespondens och telefonsamtal med Kriminalvården 090430 - 090515

Våga välja

Våga välja är ett behandlingsprogram som utgår från att vi genom att ändra våra tankar aktivt kan styra våra handlingar. Programmet vilar på en kognitiv beteendeterapeutisk grund. Syftet med behandlingen är att förhindra återfall i missbruk genom att medvetandegöra individens tankestrukturer och högrisksituationer. Våga välja har utvecklats inom den kanadensiska kriminalvården och visat sig framgångsrikt. I den svenska kriminalvården har programmet använts sedan år 2001, det ackrediterades 2005. Just nu bedrivs programmet på ett tjugotal behandlingsanstalter och behandlingsavdelningar runt om i Sverige. I första hand erbjuds manliga klienter intagna på behandlingsavdelningar att delta i Våga välja, men programmet genomförs även på kvinnoavdelningar med stor framgång.

Våga välja bygger på social inlärningsteori där det förutsätts att inlärd beteenden kan läras om. Enligt denna metod lär sig missbrukaren att använda droger genom att observera förebilder i sin omgivning och genom egna erfarenheter. För att lära om krävs det att klienten hittar de situationer som utlöser ett missbruk och tränar in strategier för att hantera dem på ett annorlunda sätt. En aktiv del av programmets innehåll är att öva och modellera situationer som kan komma att bli svåra efter frigivning från anstalt. Programmet genomförs i slutna grupper om upp till åtta deltagare och två gruppleddare. Innan programmet påbörjas undertecknas ett kontrakt där skyldigheter och rättigheter regleras för deltagare och gruppleddare.

För att gruppen ska fungera poängteras vikten av tystnadsplikt och att bemöta de övriga deltagarna med respekt och hövlighet. En grundförutsättning för medverkan i programmet är att deltagaren uppfattar missbruket som ett problem och är villig att aktivt arbeta med sin problematik med målsättningen att minska eller helt sluta med droger. För att kunna mäta hur deltagarna tillgodogör sig kunskapen görs tester före och efter genomfört program.

Efter avslutat program får deltagaren möjlighet att framföra sina synpunkter på programmet i ett utvärderingsformulär. Samtidigt ger programledaren också feedback på deltagarens insatser under programtiden. Deltagarna får dessutom själva skatta i vilken utsträckning de tycker att de fått hjälp att närma sig de mål som de satt upp inför sitt deltagande i programmet. Som en viktig del av programledarutbildningen och för kvalitetssäkring av programmet videoinspelas alla programträffar. Dessa granskas sedan av programledarnas handledare, som finns till hands för feedback och stöd.

Kort om Våga välja

Narkotikaprogram i huvudsak för män, utvecklat av den kanadensiska kriminalvården. Programmet används i första hand på Kriminalvårdens särskilda behandlingsanstalter och behandlingsavdelningar.

Målgrupp

Män som missbrukar narkotika och som befinner sig i slutet av verkställigheten.

Teori

Ett manualstyrt kognitivt, beteendeterapeutiskt behandlingsprogram.

Metod

Gruppsessioner samt en förträff och tre individuella möten.

Innehåll

Programmet består av nio delar: introduktion, alkohol- och drogkunskap, träning i självkontroll, social färdighetsträning, droger och arbete, fritid och livsstil, förbereda frigivningen, återfallsprevention, repetition och avslutning.

Omfattning

26 sessioner á 3 timmar (samt förträff och individuella möten).

Programledning

Två kriminalvårdare/frivårdsinspektörer med utbildning i Våga Välja.

Utvärdering och forskning

Våga Välja och andra återfallsförebyggande behandlingsprogram har i internationella studier visat sig ha effekt på såväl drogmissbruk som kriminalitet.

(www.kriminalvarden.se/behandlingsprogram)

MI - Motivational Interviewing

Motiverande samtal, som vi säger på svenska, är en klientcentrerad men också styrande metod för att hjälpa klienter att ta beslut om förändring. I kriminalvården används MI, dels specifikt för att hjälpa klienter att minska återfall i missbruk och brottslighet genom att öka deras förändringsbenägenhet, och dels också för att öka aktivitetsnivå och retention i andra program. Motivation är enligt teorin i MI inte ett statiskt tillstånd eller en egenskap hos klienten utan något som kan påverkas. Motivation uppstår i ett sammanhang, i relation till något eller någon - inte minst programledaren – och det finns således stora möjligheter att påverka klienters motivationsnivå. MI bygger på att all förändring måste utgå från den upplevelse en människa har av sin situation. Åsikter, attityder och normer kan inte påtvingas klienten.

Metoden som i huvudsak utvecklats genom empiriska studier på vad som fungerar i kliniska sammanhang, utvecklades vid universitet i New Mexico av professor William R. Miller i samarbete med professor Stephen Rollnick vid universitetet i Wales. Den första boken om MI utgavs 1991 och den andra 2002. MI har idag starkt empiriskt stöd och sedan början av 2000-talet publiceras årligen över 100 vetenskapliga studier om MI. MI har i tre stora metaanalyser som publicerats hittills visats vara särskilt effektivt på alkohol- och missbruksområdet men också på områden som relaterar till hälsovård och livsstil. Mekanismerna för förändring är desamma oavsett om förändringen handlar om narkotika, rökning eller bantning. Forskningen har visat att MI – trots betydligt kortare insats (ibland bara 1-2 samtal) – visar samma effekt som andra effektiva interventioner. Det typiska resultatet av alla interventioner (liksom av MI) är dock att effekterna av behandling ett år efter avslutad behandling avtar till ett lågt värde. Metaanalyser visar emellertid att MI i kombination med annan behandling kan påvisa effektstorlekar som kvarstår på hög nivå ett år efter avslutad behandling.

Om flertalet andra program i kriminalvården arbetar med att lära ut sociala och kognitiva färdigheter och färdigheter i problemlösning, så fokuserar MI i stället på själva viljan till förändring. MI utgår från att människor påverkas mer av vad de själva säger, än vad andra säger till dem; det senare väcker i stället ofta motstånd, vilket korrelerar starkt med misslyckande. MI-rådgivaren strävar efter att hjälpa klienten att utforska sin situation och försöker med avsikt att skapa en känslomässigt upplevd diskrepans mellan status quo och en mer positiv livssituation, vilket kan ge utrymme för att framkalla uttalanden om önskvärd förändring. Förändringsprat har visats ha starkt prediktivt värde med avseende på beteendeförändring och är rådgivarens kompass i samtalen med klienten. Tillämpningen av denna kunskap är unik för MI och förekommer inte i annan behandling. Motstånd, som skall undvikas, och empati är andra faktorer som visats predicera beteendeförändring. Sannolikt approximerar MI de mer allmänna faktorer i psykoterapi som visats kunna förklara mer av förändringsvariansen än de mer specifika faktorerna (t.ex. behandlingsmetoder). Praktiskt taget all personal i kriminalvården genomgick utbildning under tre dagar i MI under åren 2001- 2003. Effekterna av utbildningen visade, precis som Miller visat i en randomiserad studie (EMMEE-studien, 2003) inte någon tydlig förändring i personalens sätt att arbeta med klienter.

Beteende - Samtal - Förändring (BSF)

- att lära sig genom att göra

MI har i flera studier visat sig svår att lära in och att tillämpa. Därför används sedan maj 2003 en manualstyrd tillämpning av MI – BSF (Beteende – Samtal – Förändring). Programmet kan liknas vid ett körschema för metoden och har dubbla syften -- att öka rådgivares färdigheter genom användningen av körschemat- att öka klienters beredskap för förändring. Körschemat består av fem semistrukturerade samtal varunder klienterna arbetar med sin syn på förändring i ett arbetshäfte som de sedan får behålla. Färdigheter i MI definieras i beteendetermer och det är absolut grundläggande att dessa färdigheter monitoreras, stöttas och återkopplas till rådgivarna i positiva ordalag. Samtal med klienterna spelas in på ljudband. Implementeringen av MI upprätthålls genom nätverk över hela Sverige av s.k. kamratgrupper som regelbundet träffas, lyssnar igenom ljudband och stöttar varandra. Färdigheterna jämförs med ett strukturerat innehållsindex (I-PASS) omfattande 16 dimensioner, som omarbetats och anpassats till BSF. Denna implementering, som är obligatorisk, sker vid sidan av certifieringsförfarandet. Det är rekommendabelt att programmet ges tillsammans med ett annat längre beteendebaserat och kognitivt program, men det kan också ges som enstaka intervention särskilt för klienter som redan har en god repertoar av sociala färdigheter. Resultat från för- och eftertest visar starkt signifikanta förbättringar på motivationsskalor (populationen 2004- 2005). Randomiserad forskning på BSF avslutas under 2007.

(www.kriminalvarden.se/behandlingsprogram)

ART

ART (Agression Replacement Training) är ett kognitivt beteendeterapeutiskt program som riktar sig till personer dömda för våldsbrott. Programmet är utvecklat i USA och används i många länder världen över. Det används förutom i kriminalvården även i skolor, socialtjänsten m. m. Programmet har visat goda effekter i ett flertal forskningsstudier och är sedan tidigare ackrediterat i England. Utgångspunkten är att våldsbeteende är i huvudsak inlärt och går att förändra. I förändringsarbetet används bland annat rollspel, som visat sig vara en kraftfull metod för att förändra beteenden. Efter varje lektion ges hemuppgifter som tränas mellan lektionstillfällena. ART bedrivs med hjälp av samtalsmetoden Motiverande Samtal (MI) som genom ett icke konfrontativt förhållningssätt leder deltagaren mot förändringsinriktade uttalanden. Genom MI kan programdeltagaren hitta sin egen motivation till förändring. I ART arbetar deltagaren med att höja sin förmåga till självkontroll, reducera sin ilska och finna sociala alternativ. Programmet består av tre komponenter som tränas parallellt under tio veckor med tre träffar om tre timmar varje vecka. De tre komponenterna är:

- **Moraliskt resonerande** (Kognitiva komponenten)

Deltagaren ska stödjas i att höja sin moraliska nivå och bredda sitt perspektiv för att fatta mogna beslut i sociala situationer.

- **Ilскеkontrollträning** (Emotionella komponenten)

Syftar till att höja deltagarens förmåga till självkontroll samt att lära sig reducera och hantera ilska och aggressivitet. Målet är att deltagaren ska finna sociala alternativ.

- **Interpersonell färdighetsträning** (Beteendekomponenten)

Här får deltagaren lära sig konstruktiva passande färdigheter för att kunna hantera sociala situationer. Programmet genomförs i Sverige i såväl anstalt som frivård och har godkänts som programförslag av ackrediteringspanelen 2004 och har vid ackrediteringsprövning i december 2005 uppnått full ackreditering.

Kort om ART

Behandlingsprogram för personer dömda för våldsbrott. Programmet har använts av Kriminalvården sedan 2000 och kommer ursprungligen från USA. Därifrån kommer också förkortningen ART (Aggression Replacement Training).

Målgrupp

Personer med utåtagerande, aggressivt beteende dömda för våldsbrott, eller som själv upplever sig ha problem med sin aggressivitet.

Teori

Ett kognitivt beteendeterapeutiskt program med utgångspunkten att våldsbeteende i huvudsak är inlärt och går att förändra.

Metod

Gruppsessioner med träning, övningar, rollspel, hemuppgifter och motiverande samtal.

Innehåll

Programmet består av tre komponenter: moraliskt resonerande (kognitiv komponent), ilskekontrollträning (emotionell komponent) och interpersonell färdighetsträning (beteendekomponent).

Omfattning

Tio veckor med tre träffar om tre timmar varje vecka.

Programledning

Två kriminalvårdare med programledarutbildning i ART.

Utvärdering och forskning

Programmet är utvecklat i USA och används i många länder världen över. Det används förutom i kriminalvården även i skolor, socialtjänsten m. m. Programmet har visat goda effekter i ett flertal forskningsstudier

(www.kriminalvarden.se/behandlingsprogram)

Kriminalvårdens klientutbildning

Det viktigaste målet för Kriminalvården är att antalet brott ska minska. Det uppnås bland annat genom att ge intagna en möjlighet att förbättra bristande skolgång. För att klienterna ska vara bättre rustade att klara ett liv utan kriminalitet och droger efter avtjänat straff satsar Kriminalvården på utbildning.

Lärcentrum

Kriminalvården har byggt upp en klientutbildning enligt efter kommunal Lärcentrum-modell. Det innebär att klientutbildningen består av ett nationellt lärarnätverk bestående av erfarna, utbildade lärare med behörighet att undervisa och sätta betyg på gymnasienivå (och därmed också grundskolenivå). I viss mån kan även högskolestudier på distans erbjudas, en möjlighet som successivt ökar vartefter utbildningen byggs ut. På varje anstalt finns lärare anställda av Kriminalvården med olika ämnesbehörighet och studenterna läser olika ämnen, på olika nivå, i olika omfattning och i sin egen takt. En del studier sker under direkt ledning av läraren på plats (närunderbildning) andra under ledning av lärare på andra anstalter (distansutbildning), beroende på ämnesval och på vilken anstalt den ämnesbehöriga läraren finns. För studerande vars ämneslärare befinner sig på någon annan anstalt sker kommunikationen genom dator (Nätcentrum). Den klient som bedriver distansstudier på det här sättet har alltid hjälp av en lärare på plats som hjälper till med anvisningar, råd och stöd och är ansvarig för att studierna bedrivs planenligt.

Varje dag deltar ca 1000 klienter i häkten och anstalter i utbildning. Under 2007 har över 400 betyg i gymnasiekompetens utfärdats, vilket är betydligt fler än tidigare år.

Med hjälp av Nätcentrum, individuellt anpassade studier och det nationella lärarnätverket kan Kriminalvården med hjälp av distansformen erbjuda klienterna ett brett kursutbud oavsett var i landet de befinner sig. Det skapar en kontinuitet i klienternas utbildning eftersom de kan fortsätta bedriva studier i valda kurser även vid flytt till annan anstalt. Kriminalvården är huvudman för vuxenutbildningen och står under Skolverkets tillsyn. Utbildningen ska ha hög kvalitet och vara likvärdig med samhällets ordinarie vuxenutbildning.

Yrkesutbildning

Tillsammans med Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS) anordnar Kriminalvården arbetsmarknadsutbildning på ett tjugotal anstalter. Lärarna kommer ifrån olika utbildningsanordnare, till exempel Lernia. Vanliga utbildningar är svets- och mekanisk verkstadsutbildning, truckförare- och byggutbildning. Det finns även utbildning inom restaurang och storhushåll. Yrkesutbildningen i Kriminalvården är likvärdig den ute i samhället. Kriminalvården har också egna yrkesutbildningar i till exempel licenssvetsning, plattsättning och lödning.

Föräldrakrets - stöd i föräldraskapet

Föräldraskap är en studiecirkel som genomförs av Kriminalvårdens personal på merparten anstalter. Cirkeln fokuserar på barns utveckling och behov i olika åldrar, barns och föräldrars rättigheter, samhällets stöd till föräldrar och barn samt hur relationen till barn kan bibehållas under fängelsestiden. Studiecirkeln syftar till att underlätta klientens anpassning till samhället genom att ge stöd så att goda relationer kan upprätthållas till sociala nätverk.

(Taget ur broschyren "Kriminalvården satsar på klientutbildning", Beställningsnummer: 4948, www.kriminalvarden.se)

Antal klienter som fullföljt program i anstalt

Program	2006		2007		2008	
	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män
ART	4	133	7	107	11	90
ART prepare				10		155
BSF	94	797	105	909	104	1026
Balansen				64		45
Brotts-Brytet		221		155	5	177
Cognitive Skills	4	67	5	28		16
Cognitive Skills påbyggnad		21	5	12		7
ETS	29	100	33	176	36	277
IDAP		90		129		55
One-to-one	7	66	1	59	1	67
PRISM	6	63	4	80	5	70
Prime for life			1	183		557
ROS grupp		110		120		98
ROS individuellt		11		20		13
VINN			73		75	
VPP				5		11
Våga Välja	62	326	22	211	22	234
Återfallsprevention				49	6	117

Anm. För 2006 och 2007 har kvalitetsgranskning skett, vilket inneburit vissa justeringar i uppgifterna.

(Hämtad på www.kriminalvarden.se)

Intervjumall personal

Bakgrundsfrågor: Man/kvinna yrke, år inom yrket, anstaltstillhörighet

Vilka program används på er anstalt?

Efter vem/vilkas behov är dessa utvecklade?

Finns det för-/nackdelar med dessa?

Finns det möjlighet för klienterna att påverka programmen?

Bygger programmen på frivilligt deltagande? Upplever du att alla deltar frivilligt?

Anser du att dessa har en god effekt på klienten (minskar återfall etcetera)?

Vad är det som ger effekt, programverksamheten eller vardagsorganisationen eller en kombination av båda?

Finns det några skillnader på manliga och kvinnliga anstalter i fråga om utbud och/eller behov hos klienten?

Varför tror du att det är så?

Kan man möjliggöra genusneutrala alternativ? Alternativt kan man introducera kvinnoanstalternas utbud på en manlig anstalt eller vice versa? Vilka konsekvenser/möjligheter skapas då?

Intervjumall före detta klienter/KRIS

Bakgrundsfrågor: Man/kvinna, ålder, erfarenhet av anstaltstyp

Vilken typ av behandlingsprogram har du genomgått?

Vad var positivt/negativt med detta?

Skulle du vilja förändra något? Tror du att det finns en möjlighet att förändra?
På vilken nivå är förändring möjligt?

Upplevde du att det var ett frivilligt deltagande? Eller fanns det inga alternativa val?

Hur upplevde du "vardagslivet" på anstalten? Vilka aktiviteter, utbildningar, arbete mm fanns det att tillgå förutom behandlingsprogrammen?

Tror du att det finns en skillnad mellan män/kvinnor i anstalten? Hur upplevs denna skillnad? Vad beror denna skillnad på? Skulle man kunna erbjuda fler alternativ (ex. genusneutrala) alternativt överföra kvinnoanstaltens schema till en manlig anstalt (eller vice versa)? Vilka konsekvenser/möjligheter skapas då?

Vad har påverkat dig mest i ditt val att leva icke-kriminellt?
(Anstaltsprogrammen, rädsla för anstalt/nya åtgärder, socialt stöd och nätverk)

Hur betydelsefullt är det stöd man får efter frigivning? Hur upplever du att man blir emottagen efter anstaltstiden? Har man haft nytta av de program, utbildningar mm. som man lär sig i anstalten?

Intervjumall Kriminalvårdsverket

Varför finns det så få program utvecklade för kvinnor som är intagna på anstalten?

Är genusfrågan bortglömd inom behandlingsprogrammen? Kan man se att mannen är norm och att "det som funkar" bara förs över på kvinnor inom anstalten?

Förändras manualen för programmen när de praktiseras på kvinnor?

Om det görs, vem gör den modifieringen? På vilket sätt anpassa programmen?

Bli det så att det finns en "föreställning" om kvinnors behov inom programverksamheten?

Vilka konsekvenser kan den föreställningen få, både för kvinnan och för programmets effekt?

Finns det en risk att man skapar "extremt feminina kvinnor" genom att det sker en överföring och sedan modifieras genom en stereotypisk bild av kvinnan?

Varför är det så tabu att tala om våldsamma kvinnor? Är det så att kvinnor ses som konforma – och att konformitet blir ett ändamål med behandlingen och att mäns våld ses "mer naturligt"?

Presentation av Sagsjön

Arbete: Montering, tvätt, städ, matlagning, trädgårdsskötsel, skapande verksamhet, arbetsmarknadskurser och föreläsningar.

Utbildning: Svenska för invandrare, vuxenutbildning på grundläggande och gymnasial nivå samt läs- och skrivträning. I mån av resurser kan utbildning på högskolenivå förekomma.

Programverksamhet: Våga välja, BSF, Föräldrautbildning och Yoga.

Fritid: På Sagsjön finns möjligheter att träna, sy och väva. Gruppaktiviteter leds av olika frivilliga besöksgrupper, den öppna avdelningen har dessutom tillgång till ett fritidsområde med bland annat fotbollsplan och möjligheter till fiske.

(<http://www.kriminalvarden.se/sv/Fangelse/Vara-anstalter/Sagsjon/> Hämtad: 090501)